

Araştırma Makalesi/Research Article
DOI: 10.53711/balkanistik.1136532
Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2022; 4(2): 64-79
Journal of Balkanistic Language and Literature, 2022; 4(2): 64-79

**EMİN NİHAT EFENDİ'NİN MÜSÂMERET-NÂME
ADLI ESERİNDE BOSNA**

Salih OKUMUŞ*

ÖZ: *Müsâmeret-nâme*, Tanzimat edebiyatının hikâye türündeki önemli eserlerindedir. 1871-1875 yılları arasında Emin Nihat Efendi tarafından kaleme alınan eser, toplam yedi hikâyeden oluşur. *Müsâmeret-nâme*, konusunu günlük hikâyelerden alırken kahramanlarını da toplumda yaşayan insanlar arasından seçer. Kurgu ve anlatım bakımından yer yer eski hikâyelerin izlerini taşıyan *Müsâmeret-nâme*, realist bakış açısıyla da modern hikâyeye âdeta göz kırpar. Geçiş dönemi özellikleri görülen eserde, mekân olarak da imparatorluğun geniş coğrafyası kullanılır, hatta bazı hikâyelerde bu sınırlar aşılarak başka memleketlere ulaşılır.

Bosna, *Müsâmeret-nâme*'nin ikinci hikâyesi olan "Kapı Kethüdası Behçet Efendi ile Makbule Hanımın Sergüzeşti"nde konu edilir. Hikâyede olayların bir kısmı Bosna'da cereyan eder. Bosna, bu hikâyede Osmanlı'nın en uzak beldelerinden biri olarak tanıtılır. Bu belde, uzaklığının yanı sıra hem gurbet hem de sevgilileri ayıran olumsuz bir mekândır. Ancak çalışmamızda asıl üzerinde durmak istediğimiz konu 1870'li yıllardaki Bosna'dır. Bosna'nın siyasi ve sosyal durumu, başta gümrük teşkilatı olmak üzere çeşitli kurumları, yaşayışı, yer adları ve kahramanın Bosna ile ilgili düşünceleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bosna, Emin Nihat Efendi, *Müsâmeret-nâme*, Osmanlı, Mekân.

* Prof. Dr., Priştine Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: salihokumus@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7990-2469

Geliş Tarihi (Received): 27.06.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 29.09.2022

BOSNIA OF EMİN NİHAT EFENDİ'S MÜSÂMERET-NÂME

ABSTRACT: *Müsâmeret-nâme* is one of the important works in the story genre of Tanzimat Literature. The book was written by Emin Nihat Efendi in the years between 1871-1875 and consists of 7 stories. While *Müsâmeret-nâme*, takes its subject matter from daily stories, it chooses its heroes and heroines from ordinary people. *Müsâmeret-nâme*, which carries traces of old stories in terms of fiction and narration, almost winks at the modern story with its realist point of view. In the work, which has transitional features, the wide geography of the empire is used as a place and even goes out of the country in some stories.

Bosnia is the subject of the second story of *Müsâmeret-nâme*, "Kapı Kethüdası Behçet Efendi ile Makbule Hanım'ın Sergüzeşti". Some of the events in the story take place in Bosnia. Bosnia is introduced in this story as one of the most distant cities of the Ottoman Empire. In addition to its distance, this town is a negative place in that it is the foreign and also it separates lovers. However, the subject we want to focus on in our study is Bosnia in the 1870s. The political and social situation of Bosnia, its various institutions, especially the customs organization, its life, place names, and the thoughts of the hero about Bosnia will be discussed.

Keywords: Bosnia, Emin Nihat Efendi, *Müsâmeret-nâme*, Ottoman, Space.

Giriş

Türk Edebiyatı XIX. yüzyılda hikâye türü ile tanışır. Türk destan geleneğine kadar uzayan bu anlatı türü, Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra yeni bir yola evrilir. Bilhassa *Dede Korkut* ve halk hikâyeleri ile mesnevi tarzındaki hikâyeler, bu türün gelişmesinde önemli katkılar sunar (Okumuş, 2002: 19). XIX. yüzyıldaki Batılılaşma cereyanıyla birlikte modern bir çehre kazanan ve çeşitli unsurlarla zenginleşen hikâyeler, daha çok gazete çevrelerinde ve çevirilerle tezahür etmeye başlar, çeşitli adaptasyon ve teliflerle de gelişir. Bu yeni türün ilk örneklerini Ahmet Mithat Efendi'nin *Kıssadan Hisse* ve *Letâif-i Rivoâyat* ile Emin Nihat Efendi'nin *Müsâmeret-nâme* adlı eserleri oluşturur. Bir yönüyle *Decameron* ve *Binbir Gece* hikâyelerine benzeyen *Müsâmeret-nâme*, eski ile yeni arasında geçiş özelliği de gösterir (Tanpınar, 1988: 286). Ayrıca Tanzimat edebiyatında geleneksel anlatı bakımından bir kırılma noktası olarak kabul edilir (Işın 1981: 16). Nitekim

Abdurrahim Karadeniz de *Müsâmeret-nâme*'nin Batı'ya ait çizgiler taşıyan ilk eser olması gerektiğine işaret eder:

“Çerçeve hikâye yapısıyla Doğu'ya meddahı ve geleneksel Türk anlatı tekniklerini sürdürmesi bakımından geleneksel anlatılarımıza, bazı eleştirel yaklaşımları ve kurgu özellikleriyle Batı'ya ait çizgiler taşıyan Müsameret-name bu özellikleriyle yeni anlatı anlatışımızın başlangıcı sayılmalıdır.” (Işık, 2006: 55)

Müsâmeret-nâme, Tanzimat edebiyatının hikâye türündeki önemli eserlerindedir. 1871-1875 yıllarında Emin Nihat Efendi tarafından yazılan eser, toplam yedi hikâyeden oluşur. Konusunu günlük hayattan alırken kahramanlarını da toplumda yaşayan insanlar arasından seçer. Eski ile yeni arasında realist bir geçiş sağlar. İlk hikâyelerdeki teknik eksiklikler sonlara doğru azalır. *Müsâmeret-nâme*'de eski hikâyelerin birçok özelliği bulunmakla birlikte konu, dil, üslup gibi unsurlarla da hem yeni teknikler denenmiş hem de halka ulaşılmaya çalışmıştır. Eser, zaman zaman kullandığı halk söyleyişine yakın üslubuyla geçiş dönemi özelliğini taşır. *Müsâmeret-nâme*'nin halkın anlayabileceği bir sadelikte yazılması ve okur kitlesi olarak da halka yönelmesi dikkat çekicidir (Okumuş, 2002: 7). Şekil ve muhteva açısından Türk hikâyeciliğine geniş ufuklar açar. Hikâyelerde zaman olarak XIX. yüzyıl temel alınırken, mekân olarak da imparatorluğun geniş coğrafyası kullanılır. Hatta bazı hikâyelerde yabancı memleketlere gidilir. Ancak bu seyahatler ve konu edilen mekânlar daha çok zihnî ve tasavvura dayalı bir anlatım şeklindedir. Yaşanmış olayları anlatması, yani gerçekliğe uygun olması bakımından da hayli önemlidir. Zaten yazar *Müsâmeret-nâme*'nin ilk ve son cildinde eseri hakkında bilgi verirken hikâyelerinin gerçek olduğundan bahseder. Bu durumu Cevdet Kudret şu cümlelerle anlatır:

“Yazar, kitabının başında, kış gecelerinde hoşça vakit geçirmek için, kafa dengi bazı dostların sırayla her akşam bir yerde toplanıp çeşitli gazeteleri okuyarak yararlandıklarını; bu arada, kimi gecelerde de toplantıya

katılanlardan her birerlerinin gençliklerinde başlarından geçen olayları anlatmalarına karar verdiklerini bildirir; birinci hikâyenin sonuna eklediği bir notta da bu Müsâmeret-nâme'de gerçek olayları anlatan ibret verici 10 tane fıkranın (hikâyenin) toplanacağını haber verir. Bu fıkralardan (hikâyelerden) 7 tanesi yayımlanmıştır." (Kudret, 1977: 59)

Cevdet Kudret, *Müsâmeret-nâme'* nin eski ile yeni arasında geçiş özelliği gösterdiğini söyledikten sonra bu görüşünü başka örneklerle destekler. Kudret'e göre Emin Nihat Efendi *Müsâmeret-nâme'* de hem belli konular dışına çıkmayı denemiş hem de divan edebiyatındaki mesnevi tarzına ve konularına benzer bir anlatım sergilemiştir. Yazar, yer tasvirlerinde de eski edebiyat kalıplarıyla hareket eder, bazı yerlerde ise gözlem gücüne başvurur. Kişi portrelerini klasik edebiyattaki gibi tamlamalar vasıtasıyla kalıplaşmış şekilde verir. Bununla birlikte hikâyelerin sadece asıl kahramanlarına değil ikinci ve üçüncü derecedeki kahramanlarına da detaylıca yer verdiği görülür. Aşk vakaları her edebiyatta olduğu gibi ana temalardan biri hâline gelir. Ancak âşıkların klasik gelenekteki gibi kavuşamaması hâli devam eder. Yazar bu durumu daha çok toplumun evlilik kurumuna olan yaklaşımını eleştirmek için kullanır. Dili çağına göre sade olmasına karşın yer yer süslü ve ağır, hatta bazı hikâyelerde sayfalarca süren süslü nesir örneği sayılabilecek tasvirlerle rastlamak mümkündür. Bilhassa diyalogların bulunduğu kısımlarda günlük konuşma dili Tanzimat nesrinin diline de tesir eder. Son olarak Tanzimat yazarlarında görülen kendi kimliklerini gizlememe hâli Emin Nihat Efendi'de de devam eder (Kudret, 1977: 59-63).

"Kapı Kethüdası Behçet Efendi ile Makbule Hanımın Sergüzeşti" *Müsâmeret-nâme'* nin ikinci hikâyesidir. Bu hikâye *Leyla ve Mecnun* hikâyesinin XIX. yüzyıla yansımış güzel bir örneği gibidir. Mecnun Leyla'yı okulda tanır, Behçet Efendi de Makbule Hanım'ı mektepte tanır. Mecnun Leyla'nın ailesi yüzünden maşukasına kavuşamaz, Behçet Efendi de Makbule Hanım'a yine onun ailesi yüzünden kavuşamaz. Leyla başkasıyla

evlenir ancak Mecnun'a sadık kalıp eşine bir bahane uydurarak onunla gerdeğe girmez. Aynı şekilde Makbule Hanım'ı başkasıyla evlendirirler, ancak o da Leyla gibi bir bahane bularak eşiyile zifaf olmaz. Mecnun sevgilisine kavuşabilmek için sürekli mücadele içindedir. Behçet Efendi de Makbule'sine kavuşabilmek için büyük bir mücadeleye girişir ve hiç ümitsizliğe düşmez. Mecnun Leyla'sına kavuşamaz ve ölür, Behçet Efendi de Makbule Hanım'a kavuşamaz ve Makbule Hanım Behçet Efendi'nin kucağında ölür.

Eserde konu olarak birbirlerini çok seven iki âşığın imkânsızlıklar ve talihsizlikler yüzünden bir türlü kavuşamamaları ele alınır. Hikâyenin ana düşüncesi sevgi uğruna yapılabilecek fedakârlık ve mücadeledir. İnsanın sevdikleri, idealleri ve yüce tuttuğu değerler için her şeyden vazgeçilebilmesi, şartlar ne olursa olsun fedakârlıkta bulunulabilmesi büyük bir erdem ve olgunluktur.

Hikâyede mekân olarak İstanbul, Girit ve Bosna çevresi kullanılır. Olaylar daha çok tesadüfler neticesinde gelişir ve konusu günlük hayata uygundur (Koçak, 2015: 781). Eserde realizm akımının da etkisi görülür. Bu hikâyede genel olarak Balkanların fethi ile Osmanlı'ya bağlanan ve coğrafyasının güzelliğiyle ünlenen Bosna ile hikâye kahramanının görevleri nedeniyle konu edilen bölgeye ait idari makamlar ele alınacaktır.

1. Osmanlı'nın En Batı Ucu: Müslüman Bosna

Balkanlar, tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve bu nedenle de yine çeşitli milletlerin mücadelesine sahne olmuştur. Kültür ve medeniyet tarihinin önemli şehirlerinden biri olan Bosna, XIX. yüzyılda Osmanlı'nın Balkanlardaki en kıymetli toprağıdır. Bosna, birçok Balkan ülkesine göre daha küçük toprak parçasına sahip olmasına rağmen kültürel, etnik, dinsel ve dilsel yapısı açısından oldukça zengindir. Balkanların İslamiyet ile tanışmaya başlaması ve bu bölgede yaşayan çeşitli milletlerin tek bir çatı altında toplanması ile Batı'dan yapılan saldırıların durdurulması

ya da engellenmesinde Osmanlı'ya en fazla Bosna'nın yardımcı olduğu görülür (Eren, 1965: 5). Başbakanlık Osmanlı Arşivine göre 1464'ten itibaren Osmanlı'nın gönderdiği valiler tarafından idare edilen Bosna, bu dönemde çeşitli sancaklara ayrılmıştır (Küçük, 1998: 38). Bu sancaklar: Benjaluka, Bihke, Hersek, İzvornik, Saray, Travnik ve Yeni Pazar'dır (Küçük, 1998: 38).

Birçok edebî esere konu olan Bosna, Emin Nihat Efendi'nin *Müsâmeret-nâme* adlı eserinde de daha çok bir mekân olarak kendisine yer bulur. Ancak burada asıl konu gümrük teşkilatı ve kapı kethüdası makamıdır.¹ *Müsâmeret-nâme*'nin ikinci hikâyesi olan "Kapı Kethüdası Behçet Efendi ile Makbule Hanımın Sergüzeşti"nde Behçet Efendi'ye bir Paşa tarafından kapı kethüdası görevinin verildiğinden bahsedilir. Behçet Efendi, talihsiz olaylar nedeniyle İstanbul'dan ayrılan nişanlısı Makbule Hanım'ın peşinden Bosna'ya gider. Burada gümrük teşkilatında çalışmaya başlar.

Behçet Efendi küçük yaşta gönlünü kaptırdığı Makbule Hanım ile nişanlanır. İki sene boyunca hem yaşlarının küçük olması hem de düğün hazırlıklarının tamamlanması için beklerler. Nikâh ve düğün günü yaklaşır, ancak Behçet Efendi'nin babası vefat eder. Bu sebeple düğünün ileri bir tarihe ertelenmesi kararlaştırılır. Fakat bu erteleme Behçet Efendi için âdeta bir işkence olur. Üzüntü ve sıkıntısını kendisini işe vererek bertaraf etmeye çalışan Behçet Efendi, devlet işleri ile ilgilenen bir zatın yanında çalışmaya başlar:

¹ *Gümrük*: "Bir verginin alınması işlemiyle uğraşan devlet kuruluşu veya bir ülkenin giriş ve çıkışında gümrük denetim ve gözetiminin yapıldığı yer" (*Türkçe Sözlük*, 2005: 807) olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde gümrük vergilerinin hem iç hem de dış ticaretten alındığı bilinmektedir. Osmanlı'nın iç gümrük teşkilatı önceleri İstanbul, İzmir, Selanik, Edirne, Belgrad, Trabzon, Erzurum, Diyarbakır, Halep, Şam, Bağdat gibi büyük şehirlerde örgütlenmişken daha sonraları iç gümrük teşkilatı küçük şehirlere doğru kaymaya başlamıştır (Genç, 1985: 786). 1870'li yıllarda Osmanlı'nın önemli bir şehri olan Bosna da iç gümrük teşkilatı şeklinde çalışmalarını sürdürmektedir. *Kapı Kethüdası* ise, Osmanlı Devleti'ne tabi prensliklerin, yabancı devletlerin, eyalet valilerinin, vezir ve beylerbeylerin devlet nezdinde bulunan resmî mümessillerine verilen isim.

"(...) ricâl-i devletten bir zâtın bâb-ı mürû'etine ilticâ ve onun eser-i himmetiyle mâliye hazîne-i celîlesi aklâmından birine çerâğ olarak bir müddet kemâl-i hâhişle devama i'tinâ eyledim. (...)" (Emin Nihat Efendi, 2002: 73)

Behçet Efendi bir müddet bu görevde bulunduktan sonra gerek işlerin zorluğu gerek kendisinin bu işte yetersiz kaldığını düşünmesi ile görevinden ayrılır. Amcasının oğlu Hayri Efendi ile ticaret yapmak için Girit'e gider. Bir süre sonra Girit'ten İstanbul'a dönmek zorunda kalan Behçet Efendi, bu defa Rumeli taraflarına gitmek niyetindedir. İstanbul'daki işlerini hallettikten sonra Sofya, Şumnu, Eski Zağra, Tuna boyu, Bançu gibi yerlerde yaklaşık dört sene kaldıktan sonra Bosna'ya gelir:

"Çekmece'ler tarîkiyle doğruca Edirne'ye vardım. Orada bir sene ikâmetten sonra Sofya'ya gittim. Orada da yedi sekiz ay kadar ârâm ederek Şumnu'ya naklettim. Ba'dehu Eski Zağra filân bir iki sene de Tuna boyunda dolaşarak, mu'ahharan Avusturya memâlikinden olup Belgrad pîş-gâhında bulunan Bançu kasabasına uğrayarak Save nehri tarîkiyle dördüncü sene Bosna'ya dâhil oldum." (Emin Nihat Efendi, 2002: 77)

Emin Nihat Efendi, eserinde kahramanı Behçet Efendi'nin Bosna'ya gitmeden önce birçok şehir gezdiğini ve buralarda çeşitli zaman dilimlerinde kaldıktan sonra Bosna'ya ulaştığını aktarır. Behçet Efendi, hikâyenin başka bir bölümünde Bosna'nın Rumeli Kitası'na yani İstanbul'a en uzak beldesi olduğunu anlatır:

"Bununla beraber, bu sene de ârâmım bir seneyi tecâvüz eylediği halde oradaki vaktim oldukça âsûde geçtiği, hem de Bosna eyâleti Rumeli kıt'asının İstanbul'a en uzak bir beldesi bulunduğu cihetle, bence oradan sâ'ir mahâlle nakil ve hicret, gûyâ cânib-i vatana ihtiyâr-i kurbiyyet gibi gelir. Ve oradaki sükûnet-i hâlim sanki İstanbul'a mübâ'adetimden ileri gelmiş gibi görünürdü. Lâkin Bosna'dan memnûniyyetim tevekkeli değilmiş. "Ah Bosna'da geçirdiğim demler âh!" Meğer şâhid-i kader, sûret-i diğerle orada cilve-ger olacaktı. Fakat gel gör ki ne sürmediğim safâsı ne de çekmediğim cefâsı kaldı. İnsân ahvâl-i âtiyyesini bilemediğinden mâverâ-i perde-i müstakbelden haberim yok. Benim yalnız oradaki hâl-i hazırım oldukça mihnet-i mu'tedile

ile güzerân ve çerh-i endîşem dahî âheste âheste deverân etmekte olup şu cihetle Saraybosna'dan kalben hoşnûd olduğumdan oradan başka bir mahâlle gitmeği aslâ arzû etmezdim." (Emin Nihat Efendi, 2002: 77-78)

Behçet Efendi, Bosna'nın güzelliğinden bahsederken burada kalkmaktan da mutlu olduğunu belirtir. Fakat İstanbul'a uzak bir belde olması ve insanların yeteri kadar tanımaması nedeniyle çeşitli zorluklar yaşadığını da dile getirir. Bu memleketlerde geçirmiş olduğu zaman, onun ticaret ve kitabetle ilgilenmesine imkân verir. Ayrıca ticari faaliyetleri nedeniyle de Bosna gümrüğündeki ser-deftercilik² görevine layık görülür:

"Şu dolaştığım yerlerde gâh ticâret, gâh kitâbetle meşgûl olarak gün-be-gün taşra ahvâline dahî kesb-i vukûf ederek derece derece tahsîl-i ma'lûmât eylediğimden her nasılsa Bosna gümrüğünde ser-deftercilik me'mûriyyetine kabul olundum. Benim esas efkârım para kazanmak olmayıp mücerred efkâr-ı kasvet-nigâr-ı vatani ferâmûş etmek üzere bâzâr-ı gurbette işgâl-i vicdân ve nakdîne-i nisyanâ emti'a-fürûş-ı hicrân olmaktan ibâret olduğu halde, gezdiğim yerlerde ve husûsiyle me'mûr olduğum gümrükte haylice de para kazanır ve ara sıra vâlideme mektup ve harçlık göndererek âfiyet haberini aldıkça o yüzden olsun kalben mütesellî olur idim." (Emin Nihat Efendi, 2002: 77)

² *Ser-deftercilik*: Diğer bir adı Beğlikçidir. Divan veya Divan-ı Hümayun kaleminin şefi manasına gelir. Bu kalem divanda müzakere olunan evrakı gereken yere gönderir. Divan sicillerini tutardı. Aynı zamanda ferman ve beratlar da bu kalemde yazılırdı. Gerek yabancı devletlere gerekse azınlıklara ait meselelerin ahdi ve hukuki cepheleri bu kalemde incelenir ve her türlü anlaşmalar burada saklanırdı. Bunun için mukteza kayıtları, yani divandan çıkacak bir kararın devlet kanunlarına ve antlaşmalara göre nasıl olması gerektiğini belirten kayıtlar da burada tutulurdu. Beğlikçi aynı zamanda Reisülküttab'dan sonra bütün Divan-i Hümayun kalemlerinin en büyük amiriydi. Kendisinden sonra gelen Beğlikçi kesedarı divan kaleminin müdürüydü. Onun altında ise Kanuncu, İlâmcı, ve Mümeyyiz adlı üç amir daha vardı. Bu kalemde gereği kadar kâtipten başka *Serdefterci* adlı mevcut defterleri derli toplu bir şekilde muhafaza etmekle görevli bir memur ve defterci denilen, işi istenen defterleri getirip götürmek olan yardımcısı vardı (Sertoğlu, 1986: 43). Osmanlı Saray teşkilatının idari yapısı ve bazı makamlar devletin genişlemesiyle birlikte çevreye yayılarak oluşan yeni idarehanelerde kendilerine aynı adlarla ve benzer görevlerle yer bulmuşlardır. Serdefterci de Divan-i Hümayundaki kalemlerin içinde bulunan bir makam iken Bosna Gümrük teşkilatı kurulurken işlerin yürütülmesi için oluşturulan kalemlerde yer alan bir makam olmuştur.

Gümrükte çalışmaya başlayan Behçet Efendi gerek dürüstlüğü ve çalışkanlığı gerek genç oluşu ve yakışıklılığı ile Gümrükçü Zeynel Bey'in dikkatini çeker. Behçet Efendi, Makbule Hanım ile münasebetinden bahsetmediği için Zeynel Bey, Behçet Efendi'ye kızını uygun gördüğünü bir memurla söyletir. Behçet Efendi, Zeynel Bey'i gücendirip işinden olmamak için olumsuz bir şey söylemez. İstanbul'dan annesinin vefatı ile ilgili gelen bir mektup ile sarsılan Behçet Efendi bir an önce memlekete dönme telaşı içine girer. Fakat Gümrükçünün Behçet Efendi'ye İstanbul'dan bir daha geri dönmeyebileceği endişesiyle izin vermemesi işleri iyice karıştırır. Birçok defa izin isteyip alamayan Behçet Efendi, bir gece eşyalarını toplayıp Bosna'dan kaçar. Yolda yakalanarak geri getirilir. Gümrükçü, vaziyeti Vali Paşa'ya da bildirir. Vali Paşa durumu tetkike geldiğinde ise Zeynel Bey, Behçet Efendi'nin işinde uygunsuz tavırlar sergilediğini anlatır. Fakat Vali Paşa, derhâl defterleri istetip Behçet Efendi'nin suçsuzluğunu ispatlar. Olayları Vali Paşa'ya eksiksiz anlatan -Makbule Hanım ile münasebeti hariç- Behçet Efendi'nin dürüstlüğü Vali Paşa'nın hoşuna gider. Vali Paşa, Behçet Efendi'ye eğer annesinin vefatıyla ilgili durumunu merak ediyorsa derhal İstanbul'daki kapı kethüdasına³ yazarak ondan detaylı bilgi alabileceğini söyler.

"(...) İstanbul'a gidişimin bir fâ'ide-yi mûcib olmayacağını, eğer vâlîde-i merhûmenin muhalefâtı için ise işi bi'z-zât kendi Kapı Kethüdâsı'na yazarak istediğim yolda tesviye ettireceğini beyân ile (...)" (Emin Nihat Efendi, 2002: 84)

Yukarıdaki bölümden de anlaşılacağı üzere Vali Paşa'nın İstanbul'da ikamet eden bir kapı kethüdasının bulunduğu, her türlü resmî ve hususi işleri için kapı kethüdasını görevlendirebileceğine işaret edilir.

³ Kapı Kethüdası: Osmanlı Devleti'ne tabi prensliklerin, yabancı devletlerin, eyalet valilerinin, vezir ve beylerbeylerin devlet nezdinde bulunan resmî mümessillerine verilen isim.

Behçet Efendi, hem Makbule Hanım'ın durumunu tetkik etmek hem de annesi ile ilgili aldığı üzücü haberler nedeniyle İstanbul'a gitmek için ısrarcı olur. Fakat gerek Gümrükçü Bey'in gerek de Vali Paşa'nın onu çeşitli sebeplerle engellemesi Bosna'da uzun müddet daha kalmasına neden olur:

“Bir de Vâli Paşa nöbet-i takrîri lisân-i tekrîre alarak, kendisinin Bosna'ya gelişi müddet-i ömründe ilk def'a seyâhate çıkışı olup, o ana kadar İstanbul'dan dışarı çıkmamış, o cihetle dâ'iresinde henüz benim kadar olsun taşra ahvâline vâkıf bir adam tedârik edememiş olduğunu beyân ederek, beni mühür-dârılık sıfatıyla ma'iyyetinde alıkoymak istediğini anlattığı gibi, benim bir kere yüreğim yerinden oynadı.” (s.85) “Hele bu ye's ü küdüret İstanbul'a ta'cîl-i azîmete son derece mecbûriyyet verdiğiinden hemen Gümrükçü Bey'i görüp ifâde-i hâl ve bu sebeble Bosna'da duramayacağımı 'ilâve-i makâl eylediğimde, beni sûretâ ta'zîye ve tesliyetle, fakat artık İstanbul'a gitmeğe hâcet ve mecbûriyyet de kalmamış yolunda birtakım sözler söylemesi” (s.81) “Ve bu sefer de hoşnûdî-i kalbimi te'mîn eden Saraybosna gözlerime zindân ve hemen envâr-ı vatan nazarımda bir başka şevk ile dirahşâ oldu.” (s.79) “Beş on gün daha Bosna'dan başımı kurtaramayacağımdan, nasıl olsa İmâm'ın vesâtetine ihtiyâçtan beri olamadım.” (s.90) “- Ah zâlim felek! İşte ben şu Bosna berzahlarından kellemi kurtaramıyorum.” (s.91-92) “Onun kızı değil mi ki, bunca müddettir Bosna'da ayaklarım bağlı kalmaya sebep oldu?” (s.2002: 92) “Ve şu hiddet-i me'yûsiyyet gittikçe vicdânımda kesb-i kuvvet ve şiddet ederek, o gece yatağıma girdiysem de uykum kaçarak oturduğum halde, bir müddet kendi kendime tefekkür ederek artık Bosna'dan kurtulabilmek için başımın çâresini düşünmeğe vardım.” (Emin Nihat Efendi, 2002: 81-92)

Eserin 79, 81, 85, 90, 91 ve 92. sayfalarında da bizzat Behçet Efendi'nin ağzından verilen bu bahaneler, kendisinin bir türlü Bosna'dan İstanbul'a dönememesine neden olur. Gerek Gümrükçü Zeynel Bey'in ve gerek Vali Paşa'nın Behçet Efendi'yi Bosna'da kalmaya mecbur etmesi onda giderek büyüyen bir Bosna düşmanlığı da yaratır. Eskiden hayranlıkla ve sevgi ile söz ettiği Bosna'ya farklı bir gözle bakmaya başlar. Bosna, artık onun gözünde zindandan başka bir şey değildir.

Behçet Efendi'nin sürekli İstanbul'a gitmek arzusu içinde bulunması Vali Paşa'yı da tedirgin eder. Paşa, kendisinin yerine güvenilir bir adam buluncaya kadar sabretmesini tavsiye eder. Fakat Behçet Efendi'nin İstanbul'a gitmekteki ısrarı, çaresiz, Vali Paşa'ya yeni önlemler aldırır. Bosna'da kalmasını kesin olarak sağlamak için Behçet Efendi'yi kendisine mühürdar⁴ olarak tayin eder. Kısa bir süre sonra da İstanbul'a gitmesine izin vereceğini söyleyerek de gönlünü alır:

"(...) Paşa da benim bu sûretle muvâffakatımı görünce fevka'l-âde beyân-i memnûniyyetle beni kendisine asâleten mühür-dâr nasbederek, yirmi güne kadar da İstanbul'a ruhsat vereceğini va'd ile beni te'mîn için harâc-râh olmak üzere iki yüz elli adet de çîl yirmilik altın ihsân verdi." (Emin Nihat Efendi, 2002: 88)

Behçet Efendi'nin İstanbul'dan dönüşü gecikince, Paşa'nın kapı çuhadarı, bizzat evine kadar giderek onu uyarır, derhâl Bab-ı Âli'ye gidip Vali Paşa'nın kapı kethüdasını bulmasını söyledikten sonra kendisine bir mektup verir. Mektupta acilen Bosna'ya gelmesi yazılıdır. Derhâl kapı kethüdasına giderek ondan lüzumu kadar para alması ve vakit kaybetmeden Bosna'ya dönmesi emredilmektedir.

"- Acayip, sen kimsin? Beni niye arıyorsun? dediğimde:

- Evet, siz beni bilmezsiniz. Lâkin ben Bosna Kapı Çuhadarıyım." (Emin Nihat Efendi, 2002: 127)

Yazar, eserin sadece bu bölümünde bir "Kapı Çuhadarı" terimini kullanır.⁵ Eserin ilerleyen bölümlerinde Vali Paşa'nın Behçet Efendi'yi kendi kapı kethüdası olarak atadığı da anlatılır:

⁴ Mühürdar: Eskiden devlet erkânının mühürlerini muhafazaya ve onun emirleriyle icap eden evraki mühürlemeye memur olan kimseye verilen isim.

⁵ Kapı Çuhadarı: Daha çok Çuhadar namıyla anılır. Enderun odalarından en muteberi olan Has odaya mensup en yüksek ağalardan üçüncüsüdür. Silâhdardan sonra ve Rikâbdardan evvel gelir. Çuhadarlık çelebi Sultan Mehmed zamanında ihdas edilmiş bir memuriyettir. Alaylarda ata binerek hünkârın arkasından gider ve yağmurluğunu taşırdı. Hükümdarın kaftanlarına ve kürklerine bakmak da bunun vazifesi idi. Ayrıca bayramlarda Padişah camiye giderken ve diğer merasimlerde halka para serpmekle

“(…) beni kendi Kapı Kethüdâlığı’na ta’yîn ederek Bosna’dan İstanbul’a gönderdi. Bununla beraber “Bosna Bosna” denildikçe, benim bir kere yüreğim sızladığından, aradan çok geçmeksizin Paşa da vefât ederek yerine ta’yîn olunan Vâli dahî, beni Kapı Kethüdâlığı’nda ibkâ etmek istediye de, o sebebe mebnî kendim isti’fâ ile yirmi senedir mültezimliği sülûk ettiğim halde, ahıbbâ-yı kadîme nazarında şu Kapı Kethüdâlık şöhreti üzerimden zâ’il olamadığından, onlardan birisi lede’l-hâce yazdıkları tezkere zarfı üzerine bazı kere beni ‘Esbak Bosna Kapı Kethüdası’ diye vasfeylediklerini görünce, aklıma gelen hâlâttan aşırı müte’essir olmaktayım. (...)” (Emin Nihat Efendi, 2002: 136)

Kapı kethüdalığı Osmanlı devlet teşkilatı için hayli önemli bir müessesedir. Osmanlı sınırlarının her geçen gün genişlemesi, idari ve resmî alanlarda işlerin daha da zorlaşmasına neden olur (Düşünmez, 2012: 33). Bu sebeple işleri hızlandıracak, uzakları yakın kılacak bir makam ihdas edilir. Kapı kethüdalı merkezde uzak yerlerin idari, askerî, mali, adli ve din işleri alanlarındaki irtibatını sağlamak amacıyla görev yaparlar (Düşünmez, 2010: 376). Osmanlı Devleti’ne tabi prensliklerin, yabancı devletlerin, eyalet valilerinin, vezir ve beylerbeylerin devlet nezdinde bulunan resmî mümessillerine, yani daimî elçilerine de bu ad verilir (Sertoğlu, 2003: 245). Ayrıca tarihte Avusturya ile Osmanlı arasındaki yazışmaları kapı kethüdalılarının yaptığı da bilinmektedir (Bozkurt, 2003: 248). Bunun yanında kapı kethüdalılarının “evrakın kaybolmaması, devlet sırrı olan bilgilerin ifşa edilmemesi, ivedilikle cevaplanması gereken işlerde bürokratik sürecin bir an önce

de görevli idi. Silâhdar bulunmadığında ona vekâlet eder ve terfi ederse silâhdar olurdu. Saray dışı hizmetlerinden birisine çıkması icap ederse kendisine beylerbeylik verilirdi. Bundan başka Padişahın bir yere gidişinde onun arkasında bulunan ve kırk kişiden oluşan hizmetli grubunun içerisinde de yer alırlardı. Çuhadar adlı memur, vezirlerin vesair büyük devlet memurlarının maiyetinde de bulunur ve onların konak dışındaki hizmetlerini görürdü. Kapı halkından Gedikli ağaları denilen dış ağalardandı. Daima efendisinin Selamlık odası kapısının önünde emre hazır beklerdi. Bu yüzden kendisine Kapıçuhadarı da denilirdi (Sertoğlu, 1986: 43). Kapı çuhadarı *Türkçe Sözlük*’te ise, “Osmanlı devlet teşkilatında ayak işlerinde, özellikle postacılık görevinde kullanılan kimse” (2005: 1069) olarak tanımlanır.

tamamlanması için ilgili yerlerin uyarılması ve bürolara evrakın dolaşımında gereken harçların verilmesi” gibi görevleri de vardır (Düşünmez, 2012: 29-30).

Anlaşıldığı üzere merkez ve taşradaki kurumlar arasında iletişimi hızlı bir şekilde ve eksiksiz yapmak üzere görevlendirilen kapı kethüdarları, Osmanlı vezirlerinin veya paşalarının resmî evraklarının İstanbul'dan taşraya, taşradan İstanbul'a iletilmesini sağlamakla görevlendirilmişlerdir. Eskiden böyle bir iletişim ağının bulunmaması nedeniyle bazı resmî ve hususi işler ile evrakların teslimatı bir müddet kapı kethüdarları vasıtasıyla yapılmıştır.

Yazar, kahramanı Behçet Efendi'yi devletin ileri gelen kişilerinin yanında çalışkan, dürüst ve ahlaklı olarak okuyucuya tanıtır. Bir süre kapı kethüdalığı görevinde bulunan Behçet Efendi'nin o makama gelinceye kadar çeşitli görevlerde uzun yıllar geçirdiği görülür. Eserde kapı kethüdalığı mesleğinin dikkat çeken yönlerinden birisi de kapı kethüdarlarının İstanbul'da ikamet ederek bağlı oldukları kişilerin hem özel hem de resmî işlerinin yürütülmesini sağlamalarıdır. Bununla birlikte kapı kethüdarlarının gerektiği ve emir verildiği durumlarda kendisine gelen kişilere para verdikleri de görülür.

Behçet Efendi, hikâyenin devamında bir tesadüf ile Makbule Hanım'ın da Bosna'da olduğunu öğrenir. Kısa zamanda ona ulaşır. Kimsenin durumdan haberdar olmaması nedeniyle ancak gizlice buluşabilirler. Artık Bosna'dan ayrılmaktan vazgeçmiştir. Hatta mutluluğuna da diyecek yoktur. Ancak Makbule Hanım ile konuşurken yakalanması nedeniyle bir anda Bosna'dan İstanbul'a kovulur:

“(...) bir de dikkatlice görür görmez, hüsn-i dil-ârâsına hayrân olarak hemen kendisini elimden alıp beni de hazır İstanbul'a izin vermek bahânesiyle Bosna'dan def' edecek olur.” (s.120) “Fakat ben akşama sabaha ne yolda cezâ göreceğime muntazır iken, tamam beşinci günü beni menzile katarak İstanbul'a gitmek üzere sürücüye tesellümen Bosna'dan tard ettiler.” (s.123)

“Bana bir vakit çam sakızı gibi sarılıp koyvermeyen Bosna, bu sefer de beni sapan taşı gibi bir hamlede İstanbul’a fırlattı.” (s.123) *“Hiç olmazsa ma’sûkama mesken olan Bosna’nın hapis-hâneelerine de mi lâyük değilim? Yoksa zindânlarının kara toprak yaygılarını mı çürütüp harâb ederdim? Ah Bosna ah! Ne seni sevmekten geri durulur ne de cevr ü sitemine tahammül olunur diyerek, şu hâl-i felâket-iştîmâlîme ben de acırdım.”* (s.123) *“Sonra Bosna’dan menzile binerken hakkımda ‘acabâ ne hakâretler etmediler.”* (s.124) *“Her ne hâl ise, ben canımı kurtarıp Bosna’dan İstanbul’a geldim.”* (Emin Nihat Efendi, 2002: 120-124)

Hikâyede Behçet Efendi, bir zamanlar Bosna’dan İstanbul’a dönmek için sarf ettiği çabaların uzun bir zaman sonuçsuz kalmasına ve bir anda Bosna’dan İstanbul’a kovulmasına oldukça şaşırır. Bosna’nın Behçet Efendi’yi her yönüyle etkilediği de yine onun ağzından dökülen *“Ah Bosna ah! Ne seni sevmekten geri durulur ne de cevr ü sitemine tahammül olunur”* sözleri ile anlaşılmuş olur.

Sonuç

Müsâmeret-nâme, Batılı anlamda yazılmış ilk hikâyelerdendir. Bu eserin yazıldığı dönem Osmanlı Devleti’nin her alanda Batı’ya yöneldiği bir dönemdir. Bu bakımdan edebiyatımızın da Batı tesirine açık olması hikâyeye, roman gibi çeşitli türlerde eserler verilmesine zemin hazırlamıştır denilebilir. “Kapı Kethüdası Behçet Efendî ile Makbûle Hanım’ın Sergüzeşti” de bu bağlamda ele alınabilir. Bu eserde klasik edebiyatımızın tesirleri görülse de Batılı manadaki hikâyeye türüne ait çeşitli yeniliklere şahit oluruz. Hikâyenin teması bakımından klasik geleneğe yaslanan yazar, kişi ve mekân tasvirleri ile dil, anlatım, noktalama işaretleri ve konuşma çizgilerinin kullanımı bakımından oldukça önemli yenilikler getirir.

Hikâyenin ana mekânlarından olan Bosna, İstanbul’a uzak bir belde olarak tanıtılmasının yanında hikâyeye kahramanı Behçet Efendi’nin hem üzüldüğü hem de mutlu olduğu bir mekân olarak değerlendirilir. Yani Bosna hem sevgilileri ayıran hem de kavuşturan bir mekândır. Ancak

Bosna'ya ait fazlaca bilgi yoktur. Tasvirler genellikle kapalı mekânlar için yapılır. Eserde Bosna'da kurulmuş olan devletin idari yapısı ile gümrük teşkilatı ve kalemler hakkında da bilgiler verilir. Ayrıca "Kapı Kethüdaları"ndan da bahsedilir. Onların devlet yönetimindeki yeri ve çalışma alanları anlatılır.

Kaynakça

- BOZKURT, Nurgül (2003), "Avusturya Kapı Kethüdalığı (1700-1736)", *OTAM*, 13, 245-259.
- DÜŞÜNMEZ, Döndü (2010), "Tanzimat Devrinde Kapı Kethüdalığı Müessesesi Hakkında Temel Bilgiler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28, 375-401.
- DÜŞÜNMEZ, Döndü (2012), "Tanzimat'ın İlanından Sonra Ordu Kapı Kethüdalığı (1839-1884)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7, 27-44.
- Emin Nihat Efendi (2002), *Müsâmeret-nâme*, Salih Okumuş (Haz.), İstanbul: Şûle Yayınları.
- EREN, Ahmet Cevat (1965), *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul: Nurgök Matbaası.
- GENÇ, Mehmet (1985), "Osmanlı Devleti'nde İç Gümrük Rejimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul: İletişim Yayınları, 786-790.
- IŞIK, İhsan (2006), *Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, Ankara: Elvan Yayınları.
- IŞIN, Ekrem (1981), "Emin Nihat ve XIX. Yüzyılın Büyük Sorusu", *Oluşum*, 44, 13-22.
- KOÇAK, Ahmet (2015), "Müsameretname ve Yazarı Emin Nihat Bey'e Dair Yeni Bilgiler", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10 (12), 771-790.
- KUDRET, Cevdet (1977), *Edebiyatımızda Hikâye ve Roman I*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- KÜÇÜK, Mustafa (2003), "Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Bosna-Hersek'teki Osmanlı Mirası", *Prilozi za Orijentalnu Filologu*, 51, 163-196.

SERTOĞLU, Mithat (1986), *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (1988), *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Türkçe Sözlük (2005), Ankara: TDK Yayınları.